

## ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲԵՌՆԻՆՈՒՄ (1918 Թ. ԱՊՐԻԼ-ՀՈՒՆԻՄ)

ՆՈՒՇԻԿ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ\* 

*Երևանի պետական համալսարան*

Հոդվածում լուսաբանվում են Բեռնիում հայկական պատվիրակության դիվանագիտական գործունեությունն ու ռազմավարական քայլերը 1918 թվականի ապրիլ-հունիս ամիսներին:

Աշխարհաքաղաքական բարդ իրավիճակում՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտական փուլում և Ռուսական կայսրության փլուզման ֆոնին, հայկական պատվիրակությունը գործունեություն սկսեց՝ միջազգային ճանաչում և աջակցություն ապահովելու նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությանը: Հայկական հարցի լուծումը փորձ էր արվում գտնել օսմանյան Թուրքիայի և կայսերական Գերմանիայի միջև առկա հակասությունների և շահերի բախումների բարդ ու դժվարին իրողությունների պայմաններում:

Վերլուծելով սկզբնաղբյուրները և դիվանագիտական նամակագրությունը՝ հոդվածում արտացոլվում են ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում պատվիրակության ջանքերը՝ հանուն հայկական պետականության ամրապնդման: Բացի այդ, ներկայացվում են միջազգային լարված իրադրությունում գերմանական և օսմանյան իշխանությունների հետ պատվիրակության հարաբերությունները՝ գնահատելով դրանց ազդեցությունը Հայաստանի անկախության և գոյատևման ձգտումների վրա: Հոդվածում լուսաբանվում են այն մարտահրավերներն ու հնարավորությունները, որոնց բախվել են Բեռնիում հայ պատվիրակները պետականության կերտման կարևորագույն փուլում:

**Բանալի բառեր** – *Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագիր, հայկական պատվիրակություն, Անդրկովկաս, գերմանական կառավարություն, Բաթումի պայմանագիր*

Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրի կնքումից հետո թվում էր, թե Գերմանիան պետք ներդրում ունենար պայմանագրի դրույթները կենսագործելու հարցում՝ հաշվի առնելով Թուրքիայի վրա նրա ազդեցության լծակները: Բրեստ-Լի-

\* **Նուշիկ Պետրոսյան** – ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

**Нужик Петросян** – аспирантка кафедры международных отношений и дипломатии ЕГУ

**Nushik Petrosyan** – PhD Student at YSU Chair of International Relations and Diplomacy

Էլ. փոստ՝ [n.petrosyan@ysu.am](mailto:n.petrosyan@ysu.am). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2843-8202>.



This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 09.07.2024

Գրախոսվել է՝ 15.07.2024

Հաստատվել է՝ 10.09.2024

© The Author(s) 2024

տովսկի պայմանագրի 4-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ պարբերություններով ուսական կողմը պարտավորվեց թուրքերին վերադարձնել ոչ միայն պատերազմի ընթացքում Արևմտյան Հայաստանի գրավյալ տարածքները (կամ «Արևելյան Անատոլիայի նահանգները», ինչպես գրված է պայմանագրում), այլև 1878 թվականից Ռուսական կայսրության մաս հանդիսացող «Արդահանի, Կարսի և Բաթումի մարզերը»<sup>1</sup>: Փաստացի, պայմանագրով Անդրկովկասը մնաց ռազմականապես անպաշտպան վիճակում:

Անդրկովկասի ժողովուրդները չընդունեցին Բրեստի պայմանագիրը, սակայն անկարող էին դիմակայելու թուրքական մեծաքանակ ուժերին, ուստի գնացին բանակցությունների նախ Տրապիզոնում, ապա Բաթումում: Այս բանակցությունները, սակայն, առավել ծանր կացության մեջ դրեցին Բրեստի պայմանագիրը չընդունած անդրկովկասյան երկրներին՝ պատճառելով ավելի մեծ տարածքային կորուստներ:

1918 թ. ապրիլ-մայիս ամիսներին Բեռլինում գործում էր Հայոց ազգային կենտրոնական խորհրդի պատվիրակությունը՝ Ա. Ջամալյան, Գ. Մելիք-Ղարաբյոզյան, Լ. Նազարյան կազմով: Հայ դիվանագետները փորձում էին Հայկական հարցի լուծման համար օգուտ քաղել Քառյակ միության պետությունների, մասնավորապես՝ օսմանյան Թուրքիայի և կայսերական Գերմանիայի միջև աշխարհաքաղաքական, տնտեսական ու դիվանագիտական հակասություններից ու շահերի բախումներից: Նախորդիվ Օսմանյան կայսրությունը, կոպտորեն խախտելով Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության դաշնագրում ամրագրված դրույթները և սահմանները, ներխուժել էր Անդրկովկաս, ինչը հակասում էր Գերմանիայի և նրա դաշնակիցների աշխարհաքաղաքական ու տնտեսական շահերին տարածաշրջանում: Այդ պատճառով էլ պաշտոնական Բեռլինը և նրա դաշնակիցները տարբեր առիթներով պահանջում էին Օսմանյան կայսրության ռազմաքաղաքական ղեկավարությունից անհապաղ դադարեցնել տարածաշրջանում ռազմական ներխուժումներն ու տարածքային բռնագավթումները: Սակայն վերջինս, անտեսելով դաշնակիցների բողոքներն ու պահանջները, համառորեն շարունակում էր իրականացնել իր համաթուրանական ռազմավարական և ծավալապաշտական ծրագիրը<sup>2</sup>:

Անդրադառնալով Բեռլինի հայկական պատվիրակության գործունեությանը՝ նշենք, որ Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրի կենսագործման առնչությամբ բազմաթիվ են եղել գերմանացի գեներալ-լեյտենանտ ֆոն Լոսովի ահազանգերը Գերմանիայի արտգործնախարարություն՝ Թուրքիային թույլ չտալու հավակնություններ դրսևորել գերմանական ազդեցության գոտում և ոտնահարել նրա

<sup>1</sup> Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 200, ց. 1, գ. 7, թ. 179-180, տե՛ս նաև **Հ. Ազատյան**, Բախտորոշ պայմանագրեր, Եր., «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2002:

<sup>2</sup> Տե՛ս **Գ. Պետրոսյան**, Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակության առաջին բանակցությունները Կոստանդնուպոլսում (1918 թ. հունիս), «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն», 2022, № 3, 3-16, էջ 4:

տնտեսական շահերը: Ըստ այդմ՝ նա առաջարկում էր նախ թուրքերին ստիպել ճանաչել Բրեստի պայմանագիրը՝ որպես իրավական հիմք, ապա իրականացնել տարածքային փոխանակումներ՝ Ախալցխայի մահմեդականներով բնակեցված տարածքները հանձնելով Թուրքիային՝ փոխարենը նրանից ստանալ Կարսի հայկական արևելյան հատվածը և Բաթումից հյուսիս ընկած շրջանը<sup>3</sup>:

Գերմանական կառավարությունը, սակայն, հակված չէր ընդունելու ֆոն Լոսովի առաջարկը՝ Բրեստի պայմանագիրը Թուրքիային պարտադրելու վերաբերյալ: Այդուհանդերձ, հայկական կողմը շարունակում էր հույսեր կապել Գերմանիայի հետ՝ թուրքական նոր հնարավոր կոտորածները կանխելու համար: Մրանով էր պայմանավորված 1918 թվականի ապրիլի երկրորդ կեսին հայկական պատվիրակության գործուղումը Բեռլին: Պատվիրակության կազմում ընդգրկված էին ՀՅԴ անդամներ Արշակ Ջամալյանը և Լիպարիտ Նազարյանը, ինչպես նաև Ժողովրդական կուսակցության անդամ Գևորգ Մելիք-Ղարաբյոզյանը<sup>4</sup>:

Հարկ է ընդգծել, որ պատվիրակությունը մինչև Բեռլին հասնելը եղավ Մոսկվայում: Լիպարիտ Նազարյանը պատվիրակության մյուս երկու անդամներին միացավ փոքր-ինչ ուշացումով, որից հետո նրանք հանդիպումներ ունեցան ՌԻՍՖՅՀ ազգությունների ժողովրդական կոմիսար Ստալինի, ռազմական գծով ժողկոմ Տրոցկու, արտաքին գործերի ժողկոմի տեղակալ Կարախանի և բարձրաստիճան այլ անձանց հետ: Վերջիններիս հետ հանդիպումների արդյունքը գործնական մեծ նշանակություն ունեցավ, քանի որ Տրոցկին ու Կարախանը նրանց հորդորեցին ձևավորել պատվիրակություն և մեկնել Եվրոպա, իսկ Կարախանն անձամբ կարգավորեց այցազրեր տրամադրելու հարցը՝ հնարավորություն ստեղծելով պատվիրակների համար անարգել անցնելու Գերմանիա<sup>5</sup>:

Պատվիրակության անդամների Բեռլին ժամանելու օրը՝ ապրիլի 22-ին, հռչակվեց Անդրկովկասյան Դաշնային Դեմոկրատական Հանրապետությունը, և Մեյմը հայտարարեց Ռուսաստանից Անդրկովկասի անջատման մասին: Այս ամենին պատվիրակությունը տևական ժամանակ իրազեկ չէր, քանի որ զրկված էր Գերմանիայում թարմ տեղեկատվություն ստանալու հնարավորությունից, ինչը բարդացնում էր պատվիրակության գործունեությունը, որը շարունակ բախվում էր Գերմանիայում թուրքական ապատեղեկատվությանը<sup>6</sup>:

Բեռլինում հայկական պատվիրակությունը արտգործնախարարությանը հանձնում է ուղերձ՝ ներկայացնելով Կովկասում իրավիճակը, և մասնավորապես հայության ծանրագույն կացությունը, իսկ մեկ այլ ուղերձով խնդրում է գերմանական կառավարությանը անել հնարավորը՝ թուրքական սպառնալիքը

<sup>3</sup> St' u Documents of political archives of Ministry of Foreign Affairs of Germany; the volume is composed and the introduction is written by Mikaelyan V., Yerevan, 2004:

<sup>4</sup> St' u ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 132, թ. 1-4, տե՛ս նաև **Հ. Ավետիսյան**, Հայկական հարցը 1918 թվականին, Եր., 1997, էջ 177-178:

<sup>5</sup> St' u ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 132, թ. 1-4:

<sup>6</sup> St' u ՀԱԱ, ֆ. 220, ց. 1, գ. 120, թ. 86:

տարածաշրջանում վերացնելու, տեղական բնակչության անվտանգությունն ապահովելու, Բրեստի պայմանագիրը կյանքի կոչելու, նաև Կարսի, Արդահանի ու Բաթումի բնակչությանը ինքնորոշվելու իրավունք տալու համար: Միաժամանակ առաջարկվում էր տեղում իրավիճակին ծանոթանալու համար գերմանական հատուկ հանձնաժողով առաքել տարածաշրջան<sup>7</sup>: Պատվիրակությունը նման ուղերձներ հղեց նաև Ռայխստագին ու հեղինակավոր տարբեր քաղաքական գործիչների գերմանա-հայկական ընկերակցության միջոցով՝ ներկայացնելով իրավիճակը Անդրկովկասում, ինչպես նաև թուրքերի բացահայտ նվաճողական գործելաճը:

Գերմանիան պահանջեց Թուրքիայի ռազմաքաղաքական դեկլարությունից դադարեցնել առաջխաղացումն ու տարածքային բռնազավթումները երկրամասում և բանակցային սեղանի շուրջ նստել Անդրկովկասի հետ: Հայկական պատվիրակության գործունեությանը զուգահեռ՝ 1918 թ. ապրիլի 27-ին Կոստանդնուպոլսում գերմանական կողմի ճնշման պայմաններում կնքվեց գերմանա-թուրքական գաղտնի դաշնագիր, որով Անդրկովկասը բաժանվեց ազդեցության ոլորտների Թուրքիայի և Գերմանիայի միջև: Թուրքիային էին անցնում Անդրկովկասում նրա գրաված բոլոր հայկական տարածքները, ինչպես նաև Կարս-Ալեքսանդրապոլ-Ջուլֆա երկաթուղին ու Ադրբեջանը: Անդրկովկասի մնացած տարածքները, մասնավորապես Վրաստանը, անցնում էին Գերմանիայի ազդեցության ոլորտ<sup>8</sup>: Թուրքերը հետագայում կարողացան կորզել նաև Անդրկովկասի երկաթուղով գործերի անարգել տարանցման իրավունքը՝ պայմանավորելով այն հյուսիսային Իրանում անգլիական գործերի առաջխաղացումը կանխելու հանգամանքով, սակայն ձգտումն ուղղված էր դեպի Բաքու: Նույն օրը՝ ապրիլի 27-ին, գերմանա-թուրքական դաշնագիրը շրջանցելու նպատակով Թուրքիան գաղտնի դաշինք կնքեց մուսավաթականների հետ, որով բացվում էր թուրքերի ճանապարհը դեպի Բաքվի նավթը և Թուրքեստանի բամբակը: Մինչ գերմանացիները կհասկանային իրողությունը, Բաքուն արդեն գրավված էր թուրքերի կողմից: Այս ամենը ավելի էր խորացնելու առանց այն էլ լարված հարաբերությունները Թուրքիայի հետ: Ի պատասխան Թուրքիայի վրաց-գերմանական գաղտնի բանակցությունների արդյունքում Գերմանիան ամրագրեց Վրաստանի հովանավորի դերը: Այս իրավիճակը վկայում էր, որ տարածաշրջանում գլխավորապես սեփական տնտեսական շահերն իրացնող Գերմանիային շատ քիչ էին հետաքրքրում հայերի կենսական խնդիրները. փոխարենը տարաբնույթ գործարքների միջոցով նա ձգտում էր ամրապնդել տնտեսական և ռազմավարական նշանակություն ունեցող տարածքներում սեփական դիրքերը:

<sup>7</sup> Տե՛ս **Ա. Հայրունի**, Հայկական խնդիրը Գերմանիայի արտաքին քաղաքականության մեջ 1918 թվականին, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2013, էջ 28:

<sup>8</sup> Տե՛ս **Գ. Պետրոսյան**, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային դրությունը և արտաքին քաղաքականությունը 1918-1920 թթ., Եր., ԵՊՀ հրատ., 2023, էջ 133:

Թեև հայկական պատվիրակությունը մեծ ցանկություն ուներ հանդիպելու կանցլերին, սակայն կարողացան հանդիպել միայն ԱԳՆ-ի գաղտնի խորհրդական Գյուլպերտին և պետքարտուղարի տեղակալ ֆոն դեր Բուշեին<sup>9</sup>:

Բուշեի հետ հանդիպման ժամանակ՝ մայիսի 4-ին, պետքարտուղարի տեղակալը ողջունեց պատմական նման ծանր պայմաններում հայերի վստահությունը Գերմանիայի նկատմամբ՝ ընդգծելով վերջինիս պատրաստակամությունը՝ հաստատելու տևական խաղաղություն մահմեդականների և քրիստոնյաների միջև՝ հավաստիացնելով, որ նույն մոտեցումն ունի նաև թուրքական կառավարությունը: Պետքարտուղարի տեղակալը միաժամանակ խուսափողական պատասխան էր տալիս՝ առաջարկելով հայկական կողմին իր դիրքորոշումը համապատասխանեցնել Անդրկովկասյան Սեյմի մնացյալ ներկայացուցիչների հետ:

Ավելի ուշ՝ մայիսի 21-ին, կայացավ ԱԳՆ-ի գաղտնի խորհրդական Գյուլպերտի հետ հանդիպումը, որը նույնպես շոշափելի արդյունքներ չբերեց: Նա ևս խուսափողական պատասխաններ տվեց թուրքական կողմի հետ Անդրկովկասի առնչությամբ շարունակական բանակցությունների վերաբերյալ՝ միաժամանակ շեշտելով, որ հատուկ ներկայացուցիչ է ուղարկվելու Կովկաս, որը տեղյակ է թուրքական գործերից: Նա նաև առաջարկում էր հանդիպում քննարկումներ ունենալ ֆոն Լոսովի հետ<sup>10</sup>: Վերջինիս հետ բանակցություններ էր վարում Բաթումում գտնվող հայկական պատվիրակությունը՝ Օհանջանյանի գլխավորությամբ, սակայն ֆոն Լոսովը զինվորական էր, ուստի որոշումներ կայացնելու իրավասություններ չունեց և հանդես էր գալիս հրահանգներ կատարողի դերում: Մի քանի օր անց արդեն հռչակվեցին Անդրկովկասի անկախ հանրապետությունները, ուստի պատվիրակության գործունեությունը պետք էր համապատասխանեցնել ստեղծված իրավիճակին: Այս մասին ընդգծեց նաև Գերմանիայի արտաքին գործերի նախարարությունը՝ հորդորելով համաձայնություն ձեռք բերել Վրաստանի ու Ադրբեջանի հետ:

Այս ամենն արդեն իսկ վկայում է, որ պատվիրակության գործունեությունը Բեռլինում չծառայեց իր նպատակին և չարդարացրեց գործադրված ջանքերը: Դիմելով Բեռլինում Ավստրո-Հունգարիայի դեսպանություն՝ պատվիրակությունը որոշեց նաև այցելել Վիեննա, սակայն նրան հայտնեցին, որ արտգործնախարար Բուրյանը չի կարող ընդունել<sup>11</sup>, որից հետո պատվիրակության անդամները համարեցին իրենց առաքելությունը ավարտված և մայիսի 30-ին վերադարձան Բեռլինից:

Հարկ է ընդգծել, որ գերմանական կառավարությանը անհանգստություն էին պատճառում Բրեստի պայմանագրի կնումից հետո թուրքական շրջաններում ծայր առած ազգայնական տրամադրությունները: Իհարկե, ազգայնական

<sup>9</sup> Տե՛ս **Ա. Հայրունի**, նշվ. աշխ., էջ 25:

<sup>10</sup> Տե՛ս **Ա. Խատիսյան**, Հայաստանի Հանրապետության ծագումն ու զարգացումը, Բեյրութ, 1968, էջ 92:

<sup>11</sup> Տե՛ս **Հ. Ավետիսյան**, նշվ. աշխ., էջ 178

տրամադրությունները վերացնելու և Բրեստի պայմանագիրը պարտադրելու համար Գերմանիան չէր պատրաստվում զենքով ընդդիմանալ, սակայն չէր էլ որդեգրել ծայրահեղ հաշտվողական կեցվածք՝ զիտակցելով Թուրքիայի հետ տարաձայնությունների հետևանքները, որոնք կարող էին հանգեցնել ազդեցության գոտիների կորստյան<sup>12</sup>: Փոխարենը ջանքերն ուղղվում էին գաղափարական մոտեցումներով թուրքական կողմին պայմանագրի դրույթների կենսագործումը համոզելուն: Գերմանա-թուրքական դիվանագիտական երկխոսությունների ընթացքում գերմանական կողմը պարբերաբար ընդգծում էր կնքված պայմանագրերի դրույթներին հավատարիմ մնալու Թուրքիայի պարտավորությունը և տեղական բնակչության նկատմամբ հանդուրժողական վերաբերմունքի անհրաժեշտությանը. սակայն այս ամենը, իհարկե, պանթուրքական գաղափարակրի համար որևէ նշանակություն չունեին:

Թուրքիայի ռազմատենչ գործունեությունը սաստելու հարցում Գերմանիայից որևէ աջակցություն չստանալով՝ նորանկախ Հայաստանը Թուրքիայի հետ ստորագրեց իր առաջին միջազգային պարտավորությունը՝ Բաթումի պայմանագիրը, որին նախորդել էր պարտավորագիրը: Այն ծանրագույն հետևանքեր բերեց հայկական կողմին՝ պատճառելով տարածքային մեծ կորուստներ և սահմանափակելով դիվանագիտական ու արտաքին քաղաքական ինքնուրույն գործունեություն ծավալելու իր ինքնիշխան իրավունքը: Հետագայում ևս հայկական կողմի քայլերը ուղղված էին Գերմանիայի միջազգային աջակցության ձեռքբերմանը, սակայն որևէ նշանակալի արդյունքի չհանգեցրին, քանի որ ստեղծված միջազգային դրությունն ու շահերի համադրմանն ուղղված տեղությունների քայլերը չէին համընկնում հայկական կողմի շահերին:

Ամփոփելով հայկական պատվիրակության Բեռլինում գործունեության առաջին փուլը՝ ընդգծենք, որ մեծ հույսեր կապելով Գերմանիայի կառավարության հավաստիացումների և աջակցության հետ՝ հայկական առաքելությունը քանիցս դիմել էր գերմանական կողմին Բրեստի դրույթների կենսագործման, նաև հայ փախստականների հարցը կարգավորելու համար, սակայն ապարդյուն: Ուստի հայկական պատվիրակությունը ընդհատել էր իր դիվանագիտական առաքելությունը և մայիսի 30-ին Բեռլինից վերադարձել Թիֆլիս:

Հայկական պատվիրակության գործունեությունն այս ամենով չավարտվեց: Օրեր անց՝ 1918 թ. հունիսի առաջին կեսին, նորաստեղծ Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը Հայաստանի Հանրապետությանը պատկանող, սակայն Բաթումի պայմանագրով թուրքերի զավթած տարածքների ազատագրման, այդ պայմանագրի վերանայման, դրանով ամրագրված սահմանների փոփոխության, ինչպես նաև Երևանում ու շրջակայքում կուտակված՝ օրհասական վիճակում գտնվող բազմահազար փախստականների դրության

<sup>12</sup> St' u Documents of political archives of Ministry of Foreign Affairs of Germany..., էջ 374-375:

կարգավորման հարցերում Գերմանիայի աջակցությունն ստանալու նպատակով Հայոց ազգային խորհրդի անունից Բաթումի բանակցություններին մասնակցած՝ Գերմանիայի ներկայացուցիչ գեներալ Օ. ֆոն Լոսովի առաջարկով և ուղեկցությամբ Բեռլին գործուղեց պատվիրակություն, որի կազմում ընդգրկված էին Համո Օհանջանյանը և Արշակ Զուրաբյանը<sup>13</sup>:

Հ. Օհանջանյանի հրավերով պատվիրակությանը միացան նաև Ջեյմս Գրինֆիլդը (հայ էր մոր կողմից, Առաջին աշխարհամարտից առաջ հայ-գերմանական կոմիտեի նախագահ, Բեռլինի համալսարանի դոցենտ) և մեծանուն բանաստեղծ, արձակագիր և դիվանագետ Ավետիք Բասիակյանը: Կարճ ժամանակ անց պատվիրակությունը հանդես եկավ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության անունից և իր ակտիվ ու դժվարին դիվանագիտական առաքելությունը ծավալեց Բեռլինում, Վիեննայում և եվրոպական այլ քաղաքներում՝ այդ մասին պարբերաբար իրագեկելով Կոստանդնուպոլսի հայկական պատվիրակությանը: Բեռլինում պատվիրակությունը գործեց շուրջ հինգ ամիս՝ հունիսից մինչև նոյեմբերի սկզբները<sup>14</sup>:

Պատվիրակության անդամների ստորագրությամբ գերմանական արտգործնախարարությանը ներկայացվեց ընդարձակ մի հուշագիր, որով, Գերմանիայի աջակցությունը հայցելով, հայկական պատվիրակությունը ներկայացնում էր թուրքական շարունակվող բնաջինջ քաղաքականությունն ու հայերի աղետալի դրությունը, ինչպես նաև փորձում էր հիմնավորել այն տնտեսական շահը, որ ընդլայնված սահմաններով հանրապետությունը կարող էր ունենալ Գերմանիայի համար: Պատվիրակության տեղեկագրերում տեղ էին գտնում նաև նախագուշացումներ այն մասին, որ հայերին չօգնելու դեպքում կարող էր ստեղծվել պայթյունավտանգ իրադրություն, որն ամբողջ Կովկասը բոցերի մեջ կառներ: Չէր բացառվում նաև օգնության բացակայության դեպքում մի երրորդ կողմի, այդ թվում՝ Քառյակ դաշինքին թշնամի որևէ պետության օգնությանն ապավինելու հավանականությունը<sup>15</sup>:

Հարկ է ընդգծել, որ արտգործնախարարությանը փոխանցված հուշագրում արտացոլված էին նաև գերմանացի հրապարակախոս Պաուլ Վայթցի ճամփորդական տեղեկագրում առկա վկայակոչումները: Վերջինս գերմանական կառավարության հանձնարարականով մեկնել էր Թուրքահայաստան՝ տեղում իրավիճակին ծանոթանալու համար: Թեև թուրքական կողմը չհոչընդոտեց, ավելին աջակցեց այցի կազմակերպմանը, սակայն արեց ամեն ինչ այն

<sup>13</sup> Տե՛ս Die armenische Frage und der Genozid an den Armeniern in der Türkei, 1913-1919: Dokumente aus dem politischen Archiv des deutschen Auswärtigen Amtes, zusammengestellt und eingeleitet von Prof. Dr. Wardes Mikaelyan, Jerewan, 2004, էջ 531-544:

<sup>14</sup> Տե՛ս Գ. Պետրոսյան, Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակության առաջին բանակցությունները Կոստանդնուպոլսում ..., էջ 7:

<sup>15</sup> Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 80, թ. 152-153:

ապատեղեկատվությամբ սնուցելու համար: Այդուհանդերձ, Վայթցը, հանդիպումներ ունենալով տեղի ազգաբնակչության հետ, կարողացավ հնարավորինս իրատեսորեն գնահատել իրավիճակը<sup>16</sup>:

Հայկական պատվիրակության պարզաբանումները տեղին էին, քանի որ եթե Գերմանիայի կառավարությունը անգամ շարունակեք հայության ճակատագրի հանդեպ անտարբեր գտնվել, ապա տարածաշրջանում իր հեռանկարային տնտեսաքաղաքական շահերն անտեսել չէր կարող: Առավել ևս, որ առանց Գերմանիայի հետ համաձայնեցման Բրեստի պայմանագիրը խախտելն ու թուրքական նվաճողական ջանքերն արդեն իսկ լրջորեն մտահոգել էին գերմանական կառավարությանը, որը չէր ընդունում Բաթումի պայմանագրերը և Թուրքիային կոչ էր անում ճանաչել Բրեստի պայմանագիրն ու հետ քաշել իր զորքերը:

Հունիսի 8-ին գլխավոր շտաբի պետ գեներալ Էրիխ Լուդենդորֆը, իսկ հունիսի 9-ին գերմանական բանակի գլխավոր հրամանատար ֆելդմարշալ Պաուլ ֆոն Հինդենբուրգը Էնվերին հղած հեռագրերով հերթական անգամ կոչ էին անում զորքերը հետ քաշել կովկասյան տարածքներից՝ բացառությամբ Կարսի, Արդահանի և Բաթումի շրջանների, ու ճանաչել Բրեստի պայմանագիրը: Այս ամենը պարզորոշ վկայությունն է այն բանի, որ գերմանա-թուրքական հարաբերություններում մայիս-հունիս ամիսներին նկատելի էր լարվածությունը, ինչը պայմանավորված էր նաև Կովկասի հարցում միասնական մտտեցման բացակայությամբ<sup>17</sup>: Գերմանական կողմի պահանջները չկատարելը պայմանավորված էր ոչ միայն Թուրքիայի կոշտ դիրքորոշմամբ, այլև գերմանացիների ոչ բավարար հետևողականությամբ:

Բայց և այնպես, Գերմանիան մտադիր չէր ընդունել Կովկասում Թուրքիայի մենիշխանության հավակնությունները. գերմանական և թուրքական կողմերն ի վերջո ձեռք բերեցին պայմանավորվածություն առ այն, որ Քառյակ դաշինքի բոլոր պետությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ Կոստանդնուպոլսում հրավիրվի համաժողով՝ Կովկասին վերաբերող սահմանային և մյուս բոլոր խնդիրները համատեղ լուծելու համար: Այդ համաժողովին մասնակցելու նպատակով 1918 թ. հունիսի 13-ին Կ. Պոլիս մեկնեց նաև հայկական մի պատվիրակություն Ավետիս Ահարոնյանի գլխավորությամբ<sup>18</sup>: Գրեթե միաժամանակ այնտեղ ժամանեցին նաև վրացական պատվիրակները՝ Գեգեչկորու գլխավորությամբ, այնուհետև՝ թաթարներն ու Հյուսիսային Կովկասի ներկայացուցիչները:

Մինչև խորհրդաժողով հրավիրելը թուրքական կառավարությունը փորձում էր ստանալ Գերմանիայի համաձայնությունը Բաթումի պայմանագիրը պահպանելու հարցում, սակայն համոզվելով, որ Գերմանիան միտված է

<sup>16</sup> Տե՛ս Die armenische Frage und der Genozid an den Armeniern in der Türkei, 1913-1919..., էջ 475:

<sup>17</sup> Տե՛ս նույն տեղը, էջ 394:

<sup>18</sup> Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 12, թ. 1-2:



Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրի կենսագործմանը, որդեգրեց խորհրդածողովը ձգձգելու քաղաքականություն, որը հաջողվեց, և ի վերջո այն չկայացավ:

Հայկական պատվիրակությունը հունիս-հուլիս ամիսներին 4 հուշագրեր ևս հանձնեց գերմանական արտգործնախարարություն, որոնցով կրկին ներկայացնում էր մարդասիրական ծանրագույն իրավիճակը և Կովկասում կուտակված փախստականների ողբերգական դրությունը: Հ. Օհանջանյանը իր գեկուցագրերից մեկում տեղեկացնում է, որ իրենք հուշագրերը և քարտեզները Չիսենկելուց վերցրած որոշ դիվանագիտական նյութերի հետ տպագրել են առանձին գրքով, սակայն չի թույլատրվել հասարակական լայն շրջաններում այն տարածել՝ հայ-թուրքական թշնամանքը չարելու համար<sup>19</sup>:

Ահարոնյանի գլխավորությամբ Կոստանդնուպոլիս մեկնող Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակությունը իր դիվանագիտական բարդ ու դժվարին գործունեությունը ծավալելու էր Բեռլինյան հայկական պատվիրակության հետ համախորհուրդ: Նրանց նպատակն էր խորհրդածողովում ներկայացնել և պաշտպանել Հայկական հարցը:

Ամռան ամբողջ ընթացքում հայկական երկու պատվիրակությունները, շարունակական կապի մեջ գտնվելով, ջանում էին փախստականներին իրենց բնակավայրերը վերադարձնել և Գերմանիայի աջակցությունը ստանալ Բրեստի պայմանագրի գործադրման համար: Բեռլինի պատվիրակությունը Գերմանիայի արտգործնախարարությանը տեղեկություններով և օգնության խնդրանքներով շարունակ հաղորդ էր պահում թուրքական հայաջինջ քաղաքականության և տեղահանված հայերի անհուսալի դրության վերաբերյալ<sup>20</sup>:

Այսպիսով, հայկական պատվիրակության նպատակները Բեռլինում բազմազան էին և տարածվում էին հետևյալ ուղղություններով.

1. Նախ՝ ձեռք բերել միջազգային ճանաչում և աջակցություն: Հայկական պատվիրակությունը դեռ հունիսին Բեռլինում ակտիվորեն ձգտում էր նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային ճանաչմանը: Այս նպատակով նրանք համագործակցում էին գերմանացի պաշտոնյաների հետ՝ Հայաստանի ինքնիշխանությանը քաղաքական աջակցություն և լեգիտիմություն ապահովելու համար:

2. Դիվանագիտական կապերի հաստատում: Աշխարհաքաղաքական վերադասավորումների ֆոնին պատվիրակությունը հայտնվել էր բարդ իրավիճակում, որը պահանջում էր ճկուն դիվանագիտություն: Նպատակը Գերմանիայից և նրա դաշնակիցներից ռազմական օգնություն և պաշտպանություն ստանալն էր՝ հատկապես հաշվի առնելով Կովկասի տարածաշրջանում Օսմանյան կայսրության ծավալապաշտական նկրտումները:

<sup>19</sup> Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 656, թ. 43:

<sup>20</sup> Տե՛ս Գ. Պետրոսյան, Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակության առաջին բանակցությունները Կոստանդնուպոլսում ..., էջ 7:

3. Մարդասիրական ջանքեր: Սա նշված ժամանակահատվածում ամենազգայուն թեմաներից մեկն էր միջազգային գործունեություն ծավալելու առումով: Պատվիրակությունը կենտրոնացել էր հումանիտար խնդիրների վրա՝ մեղմելու հայ փախստականների և Հայոց ցեղասպանությունը վերապրածների վիճակը:

Շնդհանուր առմամբ, հայկական պատվիրակությունը Բեռլինում 1918 թվականի ապրիլ-հունիս ամիսներին հայկական շահերը միջազգային հարթակում առաջ մղելու գործում զգալի առաջընթաց է գրանցել: Նրա ջանքերը աշխարհաքաղաքական բարդ և անկանխատեսելի պայմաններում նպաստեցին Հայաստանի դիվանագիտական ճանաչմանն ու աջակցության հիմքերի ստեղծմանը:

**НУШИК ПЕТРОСЯН – *Дипломатическая миссия армянской делегации в Берлине (апрель-июнь 1918 г.)*** – В статье освещается дипломатическая деятельность и стратегические шаги армянской делегации в Берлине в переломные в армянской истории месяцы 1918 года (апрель-июнь).

После окончания Первой мировой войны и на фоне распада Российской империи армянская делегация в условиях сложной геополитической ситуации начала свою деятельность по обеспечению международного признания и поддержки новообразованной независимой Республики Армения.

На основе анализа первоисточников и дипломатической переписки в статье отражены усилия делегации в период исследования по укреплению армянской государственности на фоне сохраняющихся противоречивых глобальных интересов, а также обсуждаются отношения делегации с властями Германии и Османской империи в разгар войны и напряженной международной обстановки в целом, оценивая влияние вышеупомянутого на стремление Армении к независимости. Статья проливает свет на вызовы и возможности, с которыми столкнулись армянские делегаты в Берлине на важнейшем этапе истории становления государственности.

**Ключевые слова:** *Брест-Литовский договор, армянская делегация, Закавказье, правительство Германии, Батумский договор*

**NUSHIK PETROSYAN – *The Diplomatic Mission of the Armenian Delegation in Berlin (April-June 1918)*** – The article highlights the diplomatic activities and strategic steps of the Armenian delegation in Berlin in the critical months in Armenian history in 1918 (April-June).

After the end of the First World War and against the backdrop of the collapse of the Russian Empire, the Armenian delegation, in a difficult geopolitical situation, began its activities to ensure international recognition and support for the new independent Republic of Armenia.

Based on the analysis of primary sources and diplomatic correspondence, the article reflects the efforts of the delegation during the period of research to strengthen Armenian statehood against the backdrop of continuing conflicting global interests, and also focuses on the delegation's relations with the German authorities and the Ottoman Empire in the midst of war, tense international situation, assessing its impact on Armenia's desire for independence and survival. The article sheds light on the challenges and opportunities faced by the Armenian delegates in Berlin at the most important stage in the history of the establishment of statehood.

**Key words:** *Treaty of Brest-Litovsk, Armenian delegation, Transcaucasia, German government, Treaty of Batumi*